УДК 930 (477.7)

Латиш Ю.В., Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Латиш Юрій Володимирович (1981 р.н.). Студент магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Коло наукових інтересів – *історіографія декабристського руху в Україні.*

Дослідження декабристського руху в південному регіоні України

У статті аналізуються становлення та розвиток декабристознавства в південному регіоні Україні.

The article analyses the establishment and development of iof Decembrist' studies in the Southern region of Ukraine.

У пострадянській історіографії рух декабристів залишається однією з найбільш актуальних і одночасно однією із найзагадковіших тем, навколо якої було зламано чимало списів. За понад 175-річне існування світового декабристознавства створено величезний пласт наукової та популярної літератури про "поборників святої волі", нагромаджено значний фактологічний матеріал. Проте сьогодні перед дослідниками знову постають все нові проблеми декабризму.

На наш погляд, для дослідження будь-якої історичної проблеми необхідно ознайомитися з доробком наших попередників. На початку XX ст. в Україні зародилася, а у 1920-1930-х роках розвинулася власна школа декабристознавства. Завданням цієї статті є аналіз досягнень декабристознавців південного регіону України. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлювалися у працях Г.Д.Казьмирчука, Т.М.Соловйової, А.В.Сілкіна та ін. [1]

У регіоні діють три провідні центри з вивчення декабристського руху: Одеса, Кіровоград та Миколаїв. Меншою активністю відзначалися херсонські декабристознавці. Поза увагою автора залишилося вивчення декабризму в Криму, оскільки на момент формування української школи декабристознавства півострів не входив до складу України і не зазнав впливу концепції українського декабризму.

Провідним осередком декабристознавства на півдні України є Одеса. У дореволюційний час до окремих аспектів руху декабристів дотично

зверталися І.Линниченко, С.Аваліані, О.Кочубинський. Проте наукове декабристознавство прийшло у Південну Пальміру лише після 1917 р. У 1920-1930-х роках Одеса, поряд з Києвом та Харковом, стає провідним центром дослідження декабристської проблематики.

Піднесення декабристознавчих студій відбулося у зв'язку із святкуванням 100-річчя повстання декабристів. До вивчення проблеми долучилася когорта фахівців, чий світогляд сформувався ще у дореволюційну епоху: О.І.Покровський, В.В.Стратен, Є.П.Трифільєв. Поряд з ними плідно працювали молоді декабристознавці С.Я.Боровий, Ю.Г.Оксман, Т.М.Слабченко.

Одеські дослідники активно опрацьовували матеріали місцевих актосховищ, досліджували перебування декабристів на півдні України, аналізували зв'язки "провісників свободи" з літературними колами XIX ст. Зокрема, Л.П.Гроссман і Л.Г.Гофман започаткували вивчення проблеми "Декабристи і Ф.М.Достоєвський". Співробітник Одеського крайового історичного архіву О.О.Рябінін-Скляревський досліджував діяльність одеського Товариства незалежних грецьких конспіраційних організацій на півдні України, зв'язки декабристів з масонами [2].

Ряд рецензій на праці відомих радянських декабристознавців М.Покровського, К.Левіна та ін. в журналі "Наша школа", "Известиях" Одеського губкому, губвиконкому і губпрофради опублікував студент Одеського ІНО Є.Сказін. Опрацьована нами його особова справа, що зберігається в Державному архіві Одеської області, показує серйозну наукову працю молодого дослідника. На жаль, у 1923 р. під час чергової чистки він був виключений з інституту через те, що служив у денікінській армії, негативно ставився до реорганізації ІНО та був ненадійним для радянської школи [3]. Незважаючи на підтримку професорів І.А.Хмельницького та М.Є.Слабченка, продовжити навчання в Одесі Є.Сказіну не вдалося. Молодий вчений переїхав до Москви, де продовжив досліджувати рух декабристів, зокрема, тісно співпрацюючи з М.В.Нечкіною.

У цей же період з'являються перші публікації про декабристів у Миколаєві. Щоправда, це були не наукові дослідження, а публіцистичні нариси, котрі виходили на сторінках газет "Красный Николаев", "Червоний плугатар", "Южная правда". Слід відзначити статті Юхима Вікторова, котрі побачили світ до 100-річчя з дня виступу декабристів та до 100-річчя страти провідників повстання, а також публікацію документів про розшук декабристів І.І.Сухинова та В.К.Кюхельбекера [4].

У роки репресій українське декабристознавство було фактично знищено. Талановиті вчені опинилися за колючим дротом із тавром "ворога народу". Деякі дослідники виїхали з України до Росії, поповнивши потенціал російського декабристознавства. Так вчинили Є.В.Сказін, Л.П.Гроссман, Ю.Г.Оксман.

У 1950-1980-х роках декабристознавство на півдні України продовжувало розвиватися. До вивчення теми долучаються представники неісторичних дисциплін. Зокрема, викладач Одеського технологічного інституту О.В.Александров досліджував погляди декабристів на проблеми економіки. У 1963 р. він захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук на тему: "Економічні погляди декабристів Південного товариства".

Вагомий внесок у дослідження декабризму зробила З.В.Першина, котра вивчала діяльність "поборників святої волі" у контексті революційного руху на півдні України. З більш молодого покоління дослідників варто назвати Н.М.Кудринську, яка досліджує проблему "К.Ф.Рилєєв і Україна". З однойменною доповіддю вона виступала на четвертих "Декабристських читаннях", які проходили в Києві у вересні 1990 р. Для наступних читань, котрі не відбулися, дослідниця підготувала доповідь на тему: "Оцінка К.Ф.Рилєєвим діяльності І.Мазепи та його сподвижників у поемі "Войнаровський".

Потужний декабристознавчий осередок наприкінці 1980-х років сформувався у Кіровограді. На сторінках "Наукових записок з історії України", вихід у світ яких був ініційований відомим істориком О.О.Рафальським, періодично друкувалися декабристознавчі розвідки Г.Д.Казьмирчука, О.О.Рафальського, В.М.Нагірного, А.В.Сілкіна. Вони піднімали малодосліджені питання декабристського руху, як-то: висвітлення епохи Богдана Хмельницького у творах декабристів, Товариство об'єднаних слов'ян в офіційній історіографії XIX ст. тощо.

Активно розробляли актуальні проблеми декабристського руху викладачі Кіровоградського педагогічного університету ім. В.К.Винниченка. Так, О.О.Рафальський досліджував перебування на Кіровоградщині декабристів Є.П.Оболенського, І.І.Сухинова, В.М.Ліхарева,

О.С.Пестова. Т.М.Соловйова вивчає соціально-економічний розвиток Правобережної України у першій чверті XIX ст., використовуючи мемуари декабристів. Викладач Кіровоградського педуніверситету Л.М.Філоретова підготувала статтю про ставлення декабристів до військових поселень. Доцент Т.І.Бабак у співавторстві з провідним вітчизняним декабристознавцем Г.Д.Казьмирчуком здійснила велику роботу по узагальненню матеріалу про перебування і діяльність декабристів на Кіровоградщині. Доцент М.С.Черкасова переконливо доводить виняткове значення мемуарів декабристів для формування світогляду студентів [5].

На особливу відзнаку заслуговують дослідження кандидата історичних наук, автора 16 декабристознавчих праць Р.С.Вавренюка. У 1981-1985 роках він навчався на історичному факультеті Кіровоградського педінституту, з 1985 р. працював учителем історії Первозванівської середньої школи, викладав у Кіровоградському педінституті [6]. У 1993 р. під керівництвом Г.Д.Казьмирчука у Київському університеті ім. Тараса Шевченка захистив кандидатську дисертацію: "Суспільно-політична діяльність декабриста Олексія Юшневського".

Р.С.Вавренюку належить низка досліджень про Є.П.Оболенського. Зокрема, йому вдалося встановити точну дату народження декабриста – 6 жовтня 1796 р. У співавторстві з Г.Д.Казьмирчуком було написано фундаментальну працю про життя Є.П.Оболенського. У монографії увагу звернуто на характеристику поглядів декабриста на розв'язання суспільно-політичних проблем в Росії. На основі листів автори дослідили його ставлення до Великої реформи 1861 р., довівши, що колишній декабрист залишився вірним своїм поглядам, які тридцять п'ять років тому привели його до Сибіру [7].

Доповіді, присвячені декабристам, на Міжвузівській студентській науковій конференції з історичного краєзнавства, яка відбулася у 1989 р. у Кіровограді, виголосили О.Л.Гордієнко ("Пам'ятні місця декабристів на Кіровоградщині") і Т.В.Якушева ("Декабристи і наш край"). На Міжвузівській науковій конференції з історичного краєзнавства, яка відбулася у Кіровограді наступного року, А.В.Сілкін виголосив доповідь "Україна в житті і революційній діяльності декабристів братів Борисових", а Р.С.Вавренюк і Г.Д.Казьмирчук склали звід пам'ятних місць краю. Кіровоградські вчені О.О.Рафальський, Р.С.Вавренюк і Т.М.Соловйова брали активну участь у "Декабристських читаннях" у Києві, а також у складанні бібліографічних покажчиків декабристознавчої літератури. Покажчик літератури про перебування декабристів на Кіровоградщині склали С.М.Чернявська та Л.О.Авдєєва [8]. На жаль, після від'їзду з Кіровограда О.О.Рафальського, Т.М.Соловйової, В.М.Нагірного потужна декабристознавча течія занепала.

Миколаївська дослідниця, член Спілки журналістів СРСР І.І.Бродська вивчала життя та суспільну діяльність братів-декабристів Поджіо. У місті корабелів вона працювала у редакціях газет "Строитель" і "Южная правда", а з лютого 1983 р. – викладачем Миколаївського культурно-освітнього факультету Київського державного інституту культури [9]. У цей період на сторінках періодики вона друкує перші замітки про братів Поджіо, які носили краєзнавчий характер.

У 1991 р. після закінчення аспірантури на кафедрі історії народів Росії Київського університету дослідниця захистила кандидатську дисертацію, присвячену декабристу О.В.Поджіо (науковий керівник – доцент О.К.Литвин). У ній на основі широкого кола джерел висвітлюється участь О.В.Поджіо у таємних товариствах, його ставлення до програми і тактики декабристів, поведінка у період слідства, еволюція світогляду на каторзі та засланні. І.І.Бродська брала участь у київських "Декабристських читаннях". Її монографічне дослідження італійською мовою про братів Поджіо побачило світ в Італії [10].

У 1960-1980-ті роки значно пожвавився краєзнавчий рух. Це пов'язано з підготовкою багатотомної "Історії міст і сіл України", а також зі святкуванням 150-річчя повстання декабристів. Упродовж багатьох років в Одесі над дослідженням діяльності декабристів у південному регіоні працює В.В.Константинов. У місцевих архівах краєзнавець розшукав цікаві відомості про службу в Одесі помилуваних царським правосуддям учасників декабристських організацій П.П.Титова і С.М.Паліцина. Інші документальні нариси В.В.Константинова проливають світло на перебування на півдні Україні С.Г.Волконського, С.П.Трубецького, О.І.Вегеліна, О.С.Пестова та ін. [11].

Перебування декабристів на Миколаївщині досліджувала Є.С.Авербух. На особливу відзнаку заслуговують її публікації про М.О.Чижова, Й.В.Поджіо, М.І.Лорера, ставлення до декабристів адмірала М.С.Мордвинова [12]. На Кірово-

градщині значну роботу по краєзнавчому вивченню декабризму проводив Ю.Матівос. У його статтях знайшло відображення перебування в краї Є.П.Оболенського, І.І.Сухинова, М.Ф.Орлова, В Л.Давидова, зустрічі О.С.Пушкіна з декабристами у Кам'янці [13].

Значна кількість краєзнавчих досліджень публікувалася на сторінках обласних і районних газет. У Миколаєві для заміток про декабристів традиційно надавала свої сторінки "Південна правда". Тут публікували свої розвідки Є.Авербух, О.Журавль, О.Кирзон, О.Ковальова, О.Лукашов, Д.Охотніков та ін. У Херсоні декабристознавчі дослідження Є.Писаренка та О.Журавської побачили світ на сторінках "Наддніпрянської правди" [14].

Особливе місце публікаціям матеріалів про декабристів відводили періодичні видання Кіровограда та області: "Кіровоградська правда", "Червона зірка", "Молодий комунар", "Ленінський прапор", "Честь хлібороба". На їх шпальтах публікували свої розвідки Р.Беркун, І.Бойко, С.Бонфельд, В.Вожакова, Г.Добренська, В.Законов, В.Ільїн, Ю.Інгульський, М.Кладковий, Б.Куманський, І.Романенко, В.Сандул та інші подвижники декабристознавства. У них розглядалися зв'язки з регіоном Є.П.Оболенського, І.І.Сухинова, В.Л.Давидова та ін. [15].

Дослідження декабристознавців українського Півдня стали помітним явищем у вітчизняній декабристології. Їх вирізняє підвищений інтерес до теми "Декабристи і літературні процеси в Росії у XIX ст.", краєзнавчого вивчення проблеми, активне залучення преси до висвітлення актуальних проблем декабризму. Натомість практично відсутні узагальнюючі праці.

Після проголошення незалежності України інтерес до декабризму зменшився, скоротилася кількість публікацій про декабристів. На півдні України ці тенденції особливо помітні. Про це свідчить той факт, що на трьох міжнародних конференціях "Декабристські читання" (2000-2001 роки) у Києві регіон представлений не був. Проте ми сподіваємося на відродження славних традицій оригінальної течії в українській школі декабристознавства.

Література

1. Соловьёва Т.Н., Силкин А.В. Движение декабристов в работах кировоградских исследователей // Декабристские чтения: Материалы респ. науч.-практ. конф. – Вып. IV. – К., 1991. – С. 104-108; Розвиток декабристознавства в Одесі // Казьмирчук Г.Д., Латиш Ю.В. Українське декабристознавство. – К.; Черкаси, 2002. – С. 172-182 та ін.
2. Рябінін-Скляревський А.А. Таємні товариства на Півдні в епоху декабристів. (Масони, гетерії, філарети та вільнодумці) // Рух декабристів на Україні. – Х., 1926. – С. 117-168.
3. Державний архів Одеської області, ф. Р-1593, оп. 1, спр. 4221, арк. 11.
4. Викторов Еф. Декабристы. (К столетию восстания "декабристов" – 14/27 декабря 1825 г.) // Красный Николаев. – 1925. – 25 декабря; Его же. Казнь декабристов. (К исполняющемуся столетию) // Там же. – 1926. – 25 июля; Цеханович Н. Документы о декабристах // Южная правда. – 1940. – 5 июля.
5. Казьмирчук Г.Д., Бабак Т.И. Памятные места декабристов на Кировоградщине: Метод. рекоменд. – Кировоград, 1985. – 29 с.; Рафальский О.А. Декабрист В.Н.Лихарев: исторический портрет // Декабристские чтения... – Вып. II. – К., 1989. – С. 107-110 и др.
6. Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – Архів КНУ). 1991-1994, спр. 92-32-пош., арк. 21.
7. Вавренюк Р. Коли народився Оболенський? // Кіровоградська правда. – 1986. – 23 листопада; Вавренюк Р., Казьмирчук Г. Декабрист Евгений Оболенский: Жизнеописание. – К., 1990. – 289 с.
8. Декабристи і наш край (До 165-річчя повстання декабристів): Бібліограф. покажчик / Склали С.М.Чернявська, Л.О.Авдєєва. – Кіровоград, 1990. – 20 с.
9. Архів КНУ, спр. 509-асп., арк. 22-22 зв.
10. Brodskaya I. Pratelli Poggio: Storia di due decabrist-italiani. – Editoriale Toro, 1989. – 165 s.; Бродская И.И. Декабрист Александр Викторович Поджио: Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Киевский гос. ун-т им. Т.Г.Шевченко. – К., 1991. – 25 с.
11. Константинов В.В. Мой милый друг. Декабристы в Одессе. – Симферополь, 1990. – С. 57-125; Його ж. "...І довгожданну ти розкриєш таємницю..." Слідами декабристів в Одесі: Краєзн. нарис. – Одеса, 1991. – 165 с.
12. Авербух Е.С. Декабристы на Николаевщине // Южная правда. – 1975. – 18 декабря; Её же. Главный командир Черноморского флота // Там же. – 1983. – 17 декабря; Её же. Николаев и декабристы // Именовать – город Николаев. – Николаев, 1989. – С. 76-100 и др.
13. Матівос Ю. І до мечів рвонулись руки // Зоря комунізму. – 1975. – 25 грудня; Його ж. Головний після Рилєєва // Кіровоградська правда. – 1985. – 25 грудня та ін.
14. Писаренко Є. Декабристи в Херсоні // Наддніпрянська правда. – 1951. – 6 січня; Лукашов О. Декабристи на Миколаївщині // Південна правда. – 1975. – 21 грудня; Ковальова О. Добру і пісні смерті немає // Там само. – 1990. – 24 березня та ін.
15. Сандул В. Один із відважних // Кіровоградська правда. – 1975. – 29 листопада; Бойко І. Декабрист Євген Оболенський // Червона зірка. – 1977. – 20 грудня; Інгульський Ю. Батьківщина декабристів // Честь хлібороба. – 1983. – 15 грудня; Бонфельд С. Декабристи і наш край // Кіровоградська правда. – 1990. – 20 грудня та ін.

Надійшла до редколегії 02.01.2004 р.